

**ELS TOPÒNIMS DE LA FRANJA DE PONENT
I TERRES DE LA DRETA DE L'EBRE**
(Comarques del Matarranya, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre)

Joaquim MONCLÚS I ESTEBAN

A finals de l'any 1991 la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a través de l'Oficina d'Onomàstica i Toponímia de la mateixa institució va encarregar-me un treball sobre l'estudi dels topònims majors de la Franja de Ponent.

L'estudi es va realitzar durant tot l'any 1992 i principis de 1993, i va ser dirigit pel professor i director de l'Oficina d'Onomàstica i Toponímia el senyor Jordi Carbonell. El dia 17 de setembre de 1993 la Secció Filològica de l'IEC va aprovar els topònims de la Franja de Ponent de les terres de la dreta de l'Ebre (comarques del Matarranya, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre). Actualment resten per aprovar les comarques del Baix Cinca, la Llitera i del Ribagorça. El treball ja és acabat, però, resten per fer algunes comprovacions sobre el terreny d'alguns topònims del Ribagorça i de la vall de Benasc.

Pel que respecta a aquesta primera part els dos topònims que van tenir més dificultats en ser documentats van ser la Torre de Vilella i la Freixneda. Seguidament aportem els informes corresponents a aquests dos topònims:

INFORME SOBRE «LA TORRE DE VILELLA»

LA TORRE DE VILELLA (Matarranya). Ofc.: Torrevelilla

DOCUM. ANT.: En un document, molt mal conservat de l'Archivo Histórico Nacional (sec. de Calatrava, carpeta 264) datat en 1382 es pot encara llegir «(Tu)rris Vilella». A l'Arxiu del Regne de València, Sec. Maestre Racional, leg. 533, exp. 10. 914, ff. 25 - 36, apareix, en un document del 1409, la forma «Torre Vilella».

A partir del segle XVII apareix com la Torre de Vililla, en documents en castellà, entre d'altres en un document del 1705, Archivo Municipal de Calanda.

En molts documents del segle XVII apareix —amb castellanització de «Vilella» en Velilla— fins que definitivament apareix Torrevelilla com a forma oficial.

Com a punt de referència, citem que en les Rationes decimarum de 1279 - 80 no apareix aquest lloc però sí l'actual Velilla d'Ebro de la província de Saragossa sota la forma «Vilella». Així mateix, al Baix Cinca hi ha la població anomenada «Vilella de

Cinca» (veg. la Llista núm. 5 publicada per l'IEC el desembre de 1964, que, però, no inclou «La Torre de Vilella»).

INFORME SOBRE «LA FREIXNEDA»

Joan Coromines en «Estudis de Toponímia Catalana» diu: «ETIM.: Síncope del ll. **fraxineta** «freixneda». A primera vista sembla forma acastellanada, però donada la completa unanimitat d'aquesta forma en la pronúncia de tots els pobles de la rodalia, cal admetre que no es tracta d'un veritable castellanisme sinó d'una síncope dialectal del català local, que no cal pensar en esmenar. L'evolució cap a Ferneda, forma recollida en un poble tan català com Calaceit, és un indicatiu més de com és ja d'antiga aquesta síncope a la comarca del Matarranya».

Pronúncia generalitzada al municipi i a la resta de la comarca: «la Fresneda».

La Gran Enciclopèdia Catalana, La Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Josep Iglésies i d'altres autors donen la forma la Freixneda.

Madoz, Diccionario geográfico-estadístico-histórico, escriu: «FRESNEDA (LA), antes FRAXNEDA».

DOCUM. ANT.: Carta pobla, 1224. Arxiu municipal. Frayneda, Frasneda, Freyneda, dues vegades.

1278: Fraxneda, Frexneda. (Gran carta magna de Calaceit).

1280: Fraxeneda (Rationes decimarum, II, 112).

1328: Fraixneda, Fraxneda. (ACA, Reg. 476, fols. 129, v— 130v).

Proposta a la Secció Filològica: mantenir la tradició escrita moderna «La Freixneda», amb e pretònic i no a, d'acord amb la pronúncia contemporània: no sembla lògic d'intentar mantenir «la Fraixneda» malgrat els testimoniatges històrics amb a.

En la llista s'han inclòs els topònims referents a: comarques, nuclis de població, veinats i despoblats històricament importants, rius, principals barrancs i rieres, serres i principals elevacions del terreny, valls importants (quan coincideix amb un barranc, hom ha citat només aquest darrer; per exemple: «el Barranc de la Vall dels Portals», municipi de Ràfels), estacions prehistòriques, i santuaris principals. No han estat incloses les partides de terra, les fonts ni els masos, llevat d'alguns particularment coneguts (el Vedat de Fraga), ni altres exemples de toponímia menor. Les formes oficials dels municipis i altres nuclis de població, són tretes dels diversos nomenclàtors estatals i les altres són tretes dels mapes cartogràfics de l'Exèrcit. Tots els topònims han estat comprovats sobre el terreny; de més a més, ha estat oberta una fitxa amb les cites documentals sempre que n'hi ha hagudes. Tota la informació ha estat recollida sobre suport informàtic.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- Llista de topònims publicada per la Secció Filològica de l'IEC, núm. 5. Barcelona, desembre de 1964. (Abreujat: «Ll 5»).
- Coromines, Joan: *Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa, Estudis de Toponímia Catalana* (Barcelona, Editorial Barcino, 1970), vol. 2, pàgs. 43 - 141. Abreujat: «Corm.».
- Gran Enciclopèdia Catalana*, 15 volums (Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1968-1980). Segona edició de 1989. (Abreujat: «GEC»).
- Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, (Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984). (Abreujat: "GGCC").

ALTRA BIBLIOGRAFIA:

- Alcover, Antoni M., i Moll, Francesc de Borja, *Diccionari català - valencià - balear*, vols. I - X (Palma de Mallorca, 19... - 19...). (Abreujat: «DCVB»).
- «Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón», Tortosa - Alcanyís, 1907 - 1909.
- Camarena Mahiques, José, *Focs i morabetins de Ribagorça* (1381 - 1385), «Textos Medievales», 16 (València, CSIC, 1966).
- Coromines, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vols. I - X (Barcelona, Curial / La Caixa, 1988 - 1991). (Abreujat: «DECLIC»).
- Font i Rius, Josep Maria, *Cartas de población y franquicias de Cataluña* (Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969).
- Lombarte i Arrufat, Desideri, *600 anys de toponímia de la vila de Pena-roja*, (Barcelona, Editorial Xarxa, 1990).
- Madoz, Pascual, *Diccionario geográfico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar*, 16 volums (Madrid, 1845 - 1850).
- Fabra, Pompeu, *Diccionari General de la Llengua Catalana* (Barcelona, EDHASA, 1988, 24^a ed.). (Abreujat: DGLIC).
- Monclús Esteban, Joaquim, *La Franja de Ponent Avui*, (Barcelona, Editorial el Llamp, 1983).
- Ídem, *Una vila medieval entre fronteres*, (Barcelona, Editorial Xarxa, 1987).
- Quintana i Font, Artur, *El parlar de la Codonyera*, «Estudis Romànics» (Barcelona, 1974).
- Rafel i Fontanals, Joaquim, *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico* (Barcelona, 1981).
- Rius i Serra, J., *Rationes decimarum Hispaniae (1279 - 1280)* (Barcelona, CSIC, 1961).
- Utrilla Utrilla, Juan F., *Libro del monedaje de 1397. Zona del Cinca y de la Litera*, «Textos Medievales», 73 (Saragossa, CSIC, 1986).

A més han estat consultats els següents arxius:

- Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona.
- Archivo Histórico Nacional de Madrid.
- Arxiu del Regne de València.
- Arxiu Municipal de Tortosa
- Arxiu de la Catedral de Tortosa.
- Arxiu Municipal d'Alcanyís
- Arxiu Municipal de Calaceit

Arxiu particular de la família Galindo de Calaceit
Arxiu Municipal de Cretes
Arxiu Municipal de la Freixneda
Arxiu Municipal de Massalió
Archivo de la Catedral de Teruel